

СТРАХУВАННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНА ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

*Розглянуто різноманітні підходи до визначення терміну “страхування”.
Проаналізовано економічне навантаження даних підходів з точки зору
природи їх внутрішнього змісту. Запропоновано власне бачення
та трактування аналізованих підходів*

Постановка проблеми. Страхування є однією з найдавніших історичних категорій економічних відносин між людьми і є невід’ємним атрибутом, який притаманний сучасній економічній системі відносин. Тому вкрай необхідним є приведення до спільного знаменнику всієї сукупності визначень терміну “страхування” й надання відповідної оцінки кожному з них.

Стан вивчення проблеми. Питання дослідження понятійно-категорійного апарату даного напрямку економічних відносин не є новим в страховій літературі. В різні часи науковці по-різному характеризували процес страхування та їхнє трактування відображало актуальний на даному етапі стан розвитку страхової галузі. Але це не означає, що термінологічна проблематика страхування вже вичерпала себе.

Основною метою дослідження є розгляд різноманітних підходів широкого кола науковців до визначення поняття “страхування” в ретроспективі та подання свого бачення цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дане дослідження базується на роботах як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Зокрема, використана монографія М.С. Клапків, Ю.М. Клапків. “Витоки національного страхового ринку України”, в якій якісно описаний процес зародження та етимологічна складова терміну “страхування”. Серед іноземних науковців слід відмітити німецького професора Альфреда Манеса (Alfred Manes), який у своїй праці “Основи страхової справи” (Versicherungswesen) подає в узагальненому

вигляді базове визначення терміну “страхування”. Вже до появи цієї книги італійський вчений Гоббі (Gobbi) закрив основні вимоги для визначення терміну в своїй книзі “Узагальнення страхування” (Lassicurazione in generale). Фінансова складова страхових відносин розглядається російськими дослідниками страхової галузі Л. Рейтман, В. Родіоною, Л. Дробозиною. У статті представлені основні напрями в дослідженні даної категорії економічних відносин, викладені італійськими, французькими, німецькими, австрійськими, американськими, російськими та вітчизняними науковими школами.

Викладення основного матеріалу. З самого початку категорію страхування пов’язували зі словом “страх”. Тому досі вираз “страхування” вживається у значенні “підтримка”, “гарантія успіху” тощо. В сучасних умовах цей термін найчастіше використовується в якості інструмента захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб, як елемент відшкодування матеріальних втрат при настанні страхового випадку.

Термін “страхування”, на думку західних філологів, має латинське походження. В основі його – слова “secerus” і “sine cura”, які означають “безтурботний” [10, с. 13]. Таким чином, страхування передбачає поняття захисту від небезпеки.

Слід підкреслити невідповідність внутрішнього змісту між слов’янським поняттям страхування та іноземним значенням цього ж терміну. Адже “страх” та безтурботність – це зовсім протилежні за внутрішньо-емоційним відтінком терміни.

Просвіт на такий доволі суперечливий та неоднозначний ґрунт, що є постійним полем для дискусій, подають різні науковці, як економісти, так й лінгвісти-етимологи, які займаються дослідженням економічної категорії та самої галузі страхування.

Український економіст М.С. Клапків стверджував, що в XIX столітті, в період складного становища для правопису української мови та становлення на її основі ділового стилю мовлення, страхові компанії того періоду змогли створити й використовували у своїй практиці власну національну термінологію. Саме ця термінологія сформувалася згідно традицій національного словотворення та з дотриманням правил наукової семантики. Відмітимо, доволі негативний термін “страхувальник” своїм попередником мав слово “обезпечуючий”, термін “застрахований” мав синонім “обезпечений.” На нашу думку саме такі терміни більш повно й ґрунтовніше відображають характер страхової діяльності, так як несуть “безпеку”, надійність, що є метою страхування, а не “страх”, невизначеність. Таким чином викликають не негативні, а приємні враження та емоції [8, с. 73-75].

Вищенаведена незручність у використанні новітньої російськомовної термінології, яка бере за основу корінь “страх”, відмічав ще у 30-х роках XIX століття болгарин П. Пеев. Він вважав це ознакою недостатньо розвинутого на той час російського страхового ринку, страхових відносин, яким був ринок Царської Росії в пору формування страхової термінології та страхових відносин “на свой страх и риск”.

Корінь “страх”, з точки зору В. Младенова, творця етимологічного словника болгарської мови, має корінь індоєвропейського походження, який зустрічається у різноманітних словах, які існують в різних мовах і означають “трепет”, як виразник негативних емоцій: “Троμοϛ”, “(s)tra”, “tremor”. У латинській мові цей корінь дав початок

словам “terror”, “terreo”, “terribilis”, які, у свою чергу, через “terrore” і “terrible” ввійшли до романо-германських мов, ставши у них виразами страху та жаху [6, с. 28].

Слово “страхування” в тлумачному словнику української мови зазначається як “уберігати кого-, що- небудь від чогось небажаного, неприємного” [15, с. 387].

Багаторічний життєвий досвід свідчить, що хоча страхові події мають випадковий та нерівномірний характер, кількість постраждалих від їх настання завжди менша кількості зацікавлених осіб, які застосовують страховий захист. За таких умов солідарний розподіл можливого збитку суттєво пом’якшує наслідки страхових випадків. Тобто, чим більше зацікавлених осіб приймає участь в розподілі збитку, тим менша частка тих засобів, коштів, необхідних для формування страхового фонду, що припадає на кожного учасника. Саме на такому підході ґрунтується страхування, сутність якого полягає в замкнутому розподілі можливого збитку між зацікавленими сторонами.

На даний момент існує велике розмаїття визначень поняття “страхування” в економічній літературі. В наукових та літературних джерелах існує безліч визначень економічної категорії “страхування”, аналіз її розвитку в різних економічних суспільствах. Так, наприклад, на початку XX ст. німецький вчений А. Манес представляв страхування як вид економічної передбачуваності, та, водночас, як організацію, що ґрунтується на самодопомозі [9, с. 11]. Російський академік, дослідник напрямку страхування, К.Г. Воблий, ще за радянських часів розглядає страхування, як вид господарської діяльності на основі солідарності та передбачуваності, які мають на меті покриття майбутнього нестатку, який викликаний настанням страхового випадку [3, с. 20].

А. Вагнер під страхуванням розуміє господарську організацію, яка ліквідує чи зменшує шкідливі наслідки окремих

непередбачуваних подій, що впливають на стан майна окремої особи шляхом розподілу їх на ряд випадків, котрим загрожує однорідна небезпека, причому в дійсності не наступила [25].

Окрім такого громіздкого означення категорії “страхування” можна навести й більш зжаті визначення: за Бехерем – “основною метою страхування є вирівнювання шкідливих наслідків несприятливих подій в господарському житті”, за австрійським економістом А.Е. Шеффле – “всьяке майнове та особисте страхування має в самій глибокій основі солідарну єдність страховиків для вирівнювання втрат” [4, с. 34].

Існує ряд визначень, автори яких відмічають не шкоду, втрату, а саме потребу, адже існують такі види страхування, де не можна говорити про шкоду, наприклад страхування на випадок укладення шлюбу, стипендій, страхування на дожиття, тощо.

Так Маршнер страхування розуміє як господарську установу на принципах взаємодопомоги, яке ставить метою задоволення індивідуальних чи колективних потреб, шляхом попередження господарської шкоди чи попередження зменшення капіталу внаслідок випадкових, статистично вимірюваних подій [3, с. 18].

Манес у 1924 році вважав, що “страхування базується на началах взаємності, господарська операція, яка має за мету покриття випадково виникаючі, піддані оцінці майнові потреби. Що стосується евентуальних потреб в засобах, які повинні бути покриті страхуванням, то вони можуть являти собою безпосередній збиток (втрату речі), чи втрату доходу (втрата працездатності в силу нещасного випадку), чи втрату можливості отримувати засоби для існування (глибока старість), чи обов’язок якої-небудь виплати (зобов’язання компенсації збитків). Потреба повинна бути випадковою (вона, як правило, не повинна бути викликана навмисно). Вимога оцінювання потреби означає, що кожна потреба повинна базуватись на даних статистики [24].

Італійський вчений Гоббі відмічав, що “страхування являється розподілом між багатьма особами майбутньої, невідомої та випадкової потреби. Потреба не покривається можливістю прямої майнової шкоди. Потреба виникає не тільки при зменшенні майна, не тільки як капіталу, але й як можливого доходу, майна не тільки існуючого, але й такого що може створитися. Ліквідація невідповідності між потребами та засобами їх задоволення й являється завданням страхування” [20].

Німецький економіст М. Вольф стверджував, що “страхування в усіх своїх проявах має за мету компенсацію шкоди. Відмінність страхування майна від особистого страхування полягає в тому, що при страхування майна відшкодовується індивідуальна, конкретна шкода, при особистому страхуванні відшкодовується шкода середня типічна (як при сплаті неустойки)” [26].

Можна виділити групу визначень, які висувають на перший план в страхуванні статистичну закономірність.

Для Шофтона страхування є відшкодуванням дії випадку на майно людини через взаємність, організовану згідно законів статистики [4, с. 32]. Однак на нашу думку таке визначення страхування є доволі вузьким та одностороннім, адже на практиці існують та успішно розвиваються на практиці такі види страхування як страхування від крадіжок чи страхування вікон, що не спираються на законах статистики.

Французький вчений Емар наполягає на тому, що “страхування являється операцією, в силу якої одна сторона – страхувальник – за заплачену ним винагороду – премію – виговорює на свою користь чи третьої особи на випадок здійснення відомого ризику виплату від другої сторони – страховика, – який, приймаючи на себе сукупність ризиків, зрівноважує їх згідно законів статистики” [23].

Крост під страхуванням розумів з'єднання ризиків з метою їх сукупного вирівнювання [12, с. 144].

Вчений Делаланде підкреслював, що “страхування є засобом для виправлення наслідків різних подій, шкідливих для особи чи майнового стану. Це гарантія проти збитку, якого не можна уникнути, або який не можна відвернути” [18].

Мореву Д.Д. в 1912 році з економічної точки, під страхуванням розглядав вид безповоротного споживання частини майна для винагородження себе у випадку непередбачуваних та невідворотніх лих [17, с. 73].

Боркгауз та Ефрон зміст поняття “страхування” (Versicherung, assurance) розкривав через призму зниження випадку (elimination du hasard) шляхом розподілу ризику (division des risques). З економічної точки зору страхування являється особливим видом господарської діяльності, направленим на захист окремих господарств від визначених негативних випадків чи таких, які створюють забезпечення одночасних чи постійних виплат [19].

Вчені Л. Рейтман [14, с. 5], Л. Дробозіна [5, с. 24], вітчизняний вчений О. Заруба [7] та інші в сучасних умовах розглядають страхування як суто фінансову категорію, коли страхування виступає як сукупність особливих замкнутих перерозподільчих відносин між його учасниками з приводу формування цільового страхового фонду за рахунок грошових внесків, який призначений для відшкодування можливого збитку при настанні страхового випадку. За таким підходом страхові відносини розглядаються не як частина суспільних відносин, а як особливі відносини, що мають розподільчий характер, є пріоритетними відносно інших. Окрім того, зазначені відносини не є замкнутими у формуванні страхового фонду (для них характерна замкнута розкладка страхового збитку). Не враховується також, що страхувальник та страховик є суб'єктами страхового зобов'язання в рамках певного економічного інтересу, а страхування є досить прибутковим видом підприємницької діяльності.

Ряд вчених, таких як В. Райхер [11], В. Шахов [16], Н. Внукова [2] вважають, що страхування слід розглядати більш широко, як економічну категорію, що пов'язана з економічними відносинами в процесі створення і використання страхових фондів. Тобто, за такою думкою страхування – це система економічних відносин, направлених на стабілізацію виробництва матеріальних благ, забезпечення стабільності й збалансованості майнових інтересів членів суспільства, економічні відносини з приводу створення і використання страхового фонду для організації страхового захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб при настанні страхового випадку, як спосіб відшкодування збитків за допомогою їх перерозподілу між особами страхової сукупності. І в цьому випадку також не враховуються економічні інтереси страховика, хоча фінансовий механізм страхування побудований таким чином, що забезпечує реалізацію інтересів всіх суб'єктів страхових відносин.

Автори страхового словника “Страхование от А до Я” пов'язують страхування з видом економічної діяльності по перерозподілу ризику нанесення збитку майновим інтересам серед учасників страхування, яка здійснюється спеціалізованими організаціями, що забезпечують акумуляцію страхових внесків, створення страхових резервів та здійснення страхових виплат [13]. За таким визначенням зовсім не видно ролі засновників страхової компанії та акціонерів, що формують статутний фонд, який є першоосновою здійснення страхових виплат і створення страхових резервів, забезпечення платоспроможності страховика.

Сучасні вітчизняні вчені В. Базилевич, К. Базилевич [1, с. 11] розглядають зміст страхування з позицій природних інтересів, економічної зумовленості необхідності створення зазначеного різновиду людської діяльності, у

соціальному плані, в юридичному аспекті, міжнародному аспекті. Проте, визначення терміну страхування не наводять.

Західна наукова думка не приділяє значної уваги пошукам визначення категорії “страхування”. Наприклад, відомі Пол А. Самуельсон та Д. Нордхауз в “Економікс” відмічають, що ринок управляє ризиками за допомогою їх розподілу, а розповсюдженою формою розподілу ризиків є страхування [27, с. 53]. Тобто, страхування представляється як спосіб захисту від ризиків. При цьому наукова думка заходу приділяє більше уваги страховій математиці, як “локомотиву” страхової діяльності.

Відповідно до енциклопедії “Britannica”, страхування являє собою певну систему, відповідно до якої страховик за завчасно укладеною угодою обіцяє сплатити страхувальнику страхове відшкодування або надати йому певні послуги у разі настання певної заздалегідь обумовленої випадкової події наслідком настання якої є отримання певних збитків [22]. Тому можна констатувати, що страхування є методом боротьби з ризиком.

Вчений В. Еренберг розглядає страхування під ракурсом страхового договору. Він в 1893 році пише: “Самостійний договір, в силу якого одна сторона (страховик) за сплачену йому винагороду на випадок настання передбаченої в договорі події, факт настання якого чи час, або розмір шкоди є невідомими, зобов’язується або відшкодувати спричинену цією подією шкоду, чи заплатити вказану в договорі суму або ренту, – являється страховим договором, якщо ця сторона заключає подібні договори у виді планомірного здійснення діяльності” [21].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши різноманітні визначення поняття “страхування” у тлумаченні різноманітних західних, російських та вітчизняних наукових шкіл, можна впевнено констатувати, що єдиного підходу до визначення даного терміну не існує й не може існувати. Адже кожне з

поданих у статті визначень відображає об’єктивний розвиток страхування в тій чи іншій державі у відповідний період та підкреслює саме ту специфіку, якою характеризується страхування в період його встановлення та розвитку. Таким чином, квінтесенцією досліджуваного є узагальнення різних визначень в одне максимально наближене до кожного з них визначення: страхування як економічна категорія, на наш погляд, являє собою специфічну сферу реалізації фінансових відносин, що включає сукупність форм і методів формування цільових фондів та їхнє використання на відшкодування збитків при виникненні непередбачених і несприятливих явищ (що базуються на законах статистики) задля захисту своїх майнових інтересів.

Дане дослідження не є довершеним і, звичайно, потребує більш глибокого розгляду.

Список використаної літератури:

1. *Базилевич В.Д., Базилевич К.С.* Страхова справа – 5-те вид.стер. – К.: Знання, 2006. – 351 с.
2. *Внукова Н.Н.* Практикум із страхування. – К.: Вип.1. Ліра., 1998. – 215 с.
3. *Вобльй К.Г.* Основы экономики страхования. – Москва: “Анкил”, 1993. – 338 с.
4. *Вобльй К.Г.* Основы экономики страхования / Репринтное издание. – М.: Издательский центр “Анкил”, 1995. – 232 с.
5. *Дробозина Л.А.* Финансы, денежное обращение и кредит. – М.: Юнити, 1997. – 477 с.
6. *Залетов О.М.* Убезпечення життя: Монографія. – К.: Міжнародна агенція “Бізон”, 2006. – 688 с.
7. *Заруба О.Д.* Страхова справа: Підручник. – К.: Товариство “Знання”, 1998. – 314 с.
8. *Клапків М.С., Клапків Ю.М.* Витоки національного страхового ринку України: Монографія. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 275 с.
9. *Манэсь А.* Основы страхового дѣла (переводъ съ нѣмецкаго под редакціей и съ дополненіями) М.И. Ушакова.: Изданіе – М.В. Кечеджи-Шаповалова. – С-Петербургъ, 1909. – 244 с.

10. *Мних М.В.* Страхування в Україні: сучасна теорія і практика. Підручник. – К.: Знання України, 2006. – 286 с.
11. *Райхер В.К.* Общественно-исторические типы страхования. – М.: ЮКИС, 1992. – 282 с.
12. *Серебровский В.И.* Страхование. – М.: Финиздат НКФ СССР, 1927. – 144 с.
13. Страхование от А до Я. Книга для страхователей / Под ред. Л.И. Корчевской, К.Е. Турбиной. – М.: ИНФРА, 1996.
14. Страхование дело: Учеб. / Под ред. Рейтмана Л.И. – М.: Банковский и биржевой н.-к.центр, 1992.
15. Тлумачний словник-мінімум української мови: Близько 6 тис. слів / Відп. за вип. О.М. Єфімов. – К.: Довіра, 1999. – 447 с. – (Словники України).
16. *Шахов В.В.* Страхование: Учеб. для вузов. – М.: Страховой полис, ЮНИТИ, 1997. – 436 с.
17. *Шахов В., Аленичев В.* Зарождение страховой науки в России. // “Страховое ревю”, 2001 – № 3.
18. *Шахт А.А.* Труд, собственность и капитал под охраной страхования. – СПб., 1899.
19. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – СПб., 1901. – т. XXXIа.
20. *Gobbi.* Lassicurazione in generale, 34; 1898
21. *Ehrenberg,* Versicherungsrecht, § 1, 6, 8; 1893.
22. Encyclopedia Britannica: A New Survey of Universal Knowledge. Vol.12 / Benton William-Chicago: Encyclopedia Britannica Inc., 1957.
23. *Hemard,* Theorie et pratique des assurances terrestres, I, p. 3. s., II, p. 649 s.; 1924-1925.
24. *Manes.* Versicherungswesen. 4 Aufl., 1924, B.1
25. *Wagner A.* Der Staat und das Versicherungswesen. – 1881.
26. *Wolf, Holzendorffs* Encyklopedie der Rechtswissenschaft, II, s.419; 1914.
27. *Paul A.Samuelson, William D. Nordhaus.* Economics. McGraw-Hill Inc., New York, 1985, p.53.
- БАЧО Роберт Йосипович – аспірант кафедри фінансів Ужгородського національного університету
- Наукові інтереси:
– страховий ринок України та її регіонів;
– розвиток і стан міжнародного страхового ринку